

VAN
VOORGAANDE
DINGEN

Geschiedenis van de Gereformeerde kerk
van Zwartsluis

Daar is geen gedachtenis van de voorgaande dingen;

Prediker 1-11a. Statenvertaling

*Want vraag toch naar het vorige geslacht,
en bereid U tot de onderzoeking hunner vaders,
want wij zijn van gisteren, en weten niets,
dewijl onze dagen op de aarde eene schaduw zijn.*

Job 8 vers 8-9. Statenvertaling

Inhoud

	Inhoud	5
	Verantwoording	7
1	Conventikels in Zwartsluis	9
2	De Afscheiding van 1835	15
3	De Kruisgemeente	19
4	Schoolstichting	31
5	De vereniging van Afgescheidenen en Kruisgemeente	37
6	De Christelijke Gereformeerde Kerk 1869-1892	39
7	De Doleantie in Zwartsluis	49
8	De jeugdijaren van de Gereformeerde Kerk	57
9	Gebouw "Vrede"	63
10	De Eerste Wereldoorlog	65
11	De jaren 1920-1940	67
12	De Tweede Wereldoorlog	73
13	De Vrijmaking	79
14	Ontwikkelingen na de oorlog	81
15	Het rusthuis	89
16	Kerkbouw in de Belt-Schutsloot	91
17	De eenmanswagen	93
18	De kerkbode	99
19	Verenigingsleven	103
20	Het orgel	113
21	Een blik in het verleden	115
22	Overzichten:	125
	Predikanten	125
	Scribae	126
	Ouderlingen en diakenen	127
	Organisten, kosters, administrateurs en commissies	137
23	Tot besluit	139
	Literatuurlijst	141

Verantwoording

In het najaar van 1986 werd mij bij monde van ds. A. Bouman en ds. O. Doorn verzocht een werk te schrijven over de geschiedenis van de Gereformeerde kerk van Zwartsluis.

Als archivaris van deze kerk had ik reeds enkele malen op de jaarlijkse gemeentevergadering een lezing gehouden over deze materie. De belangstelling voor het kerkelijk leven in het verleden van Zwartsluis was hierdoor al enigszins gewekt. Met de herdenking van de Doleantie van 1886 in zicht kwam men in eerste instantie op de gedachte aan dit feit in een lezing aandacht te schenken. Door hier niet ter zake doende omstandigheden is dit niet gebeurd.

Toen kwam het hierboven vermelde verzoek. Ik heb enige weken bedenktijd gevraagd om de consequenties van een toezegging te overwegen, wel beseffende hoeveel werk aan het schrijven van zo'n boek verbonden zou zijn. Tenslotte heb ik beloofd de taak op mij te nemen. De motivatie was wel aanwezig en de voornaamste bronnen waren voorhanden.

De Gereformeerde kerk van Zwartsluis beschikt over een omvangrijk archief. Zo vormen de kerkeraadnotulen vanaf 1847 een ononderbroken reeks, tezamen 8000 pagina's, vrijwel steeds geschreven in goed leesbaar schrift, vaak zelfs in schoonschrift. Ook van de diaconie, de commissie van beheer, de lokaalcommissie is alles nog aanwezig. Van de verenigingen, behalve dan van Gideon - 31 delen! - ontbreekt nogal wat. Ook is weinig correspondentie bewaard gebleven.

Wanneer er geciteerd wordt, is steeds de authentieke tekst gehandhaafd, inclusief de fouten. M.i. draagt dit bij tot de sfeer van het verhaal.

Archieven hebben slechts waarde als de inhoud beschreven wordt. Wie zich daaraan waagt moet beseffen dat hij een duidelijke en getrouwe weergave van het verleden dient te geven.

Een volmaakte reconstructie is een illusie, maar dat feit ontslaat de auteur niet van de verantwoordelijkheid dit onbereikbare ideaal zo dicht mogelijk te benaderen. Dat hierbij het subjectieve element een rol blijft spelen is onontkoombaar. Immers, hij moet keuzen maken uit een immense hoeveelheid feiten. Anderzijds heb ik de objectiviteit betracht door mij van commentaar zoveel mogelijk te onthouden.

Over de Afscheiding in Zwartsluis bestonden reeds publikaties o.a. in het boek van Dr. J. Wesseling over de Afscheiding in Overijssel. Dit uitstekende werk besteedt veel aandacht aan de sociale status van de Afscheidenen. In dit boek liggen de accenten anders; het is uit de aard der zaak ook uitgebreider.

Mijn hartelijke dank betuig ik aan mijn zoon H.H. Leenman die het gehele script op floppy zette en aan dhr. B. de Graaf die foto's uit zijn rijke collectie beschikbaar stelde.

De Archiefdienst van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Leusden ben ik erkentelijk voor de gegevens die hij mij verschafte uit de kerkelijke jaarboeken. Het is aan de lezer te beoordelen of we geslaagd zijn in ons streven de geschiedenis van de Gereformeerde kerk van Zwartsluis onder haar leden meer bekendheid te geven.

Conventikels in Zwartsluis

'Buitenkerkelijke, godsdienstige samenkomsten.' Ziedaar de definitie die van Dale geeft van het woord 'conventikel'. Een juiste omschrijving, al behoeft het woord 'buitenkerkelijk' wel enige toelichting. Het betekent hier beslist niet, dat de deelnemers aan deze samenkomsten geen lidmaat van de kerk zouden zijn. Integendeel.

In de tijden dat het verschijnsel conventikel zeer frequent was kwam buitenkerkelijkheid in de moderne zin van het woord nauwelijks voor. Ook al lieten velen zich aan de kerk niet veel gelegen liggen, lid van een kerk was men alleen al fatsoenshalve. Het gaat hier dus om mensen die wel degelijk lidmaat waren, maar in de prediking niet meer vonden waaraan zij meenden behoefte te hebben, nl. bevindelijkheid, een prediking die tot het gemoedsleven sprak. Gelijkgestemde zielen vonden elkaar in meestal doordeweekse samenkomsten, waarin ze zich lieten stichten door personen die "diep ingeleid" waren en hun eigen bekeringsgeschiedenis nauwkeurig konden navertellen.

Het verschijnsel heeft in protestants Nederland altijd bestaan, maar de frequentie en de verspreiding nam vooral toe in de eerste decennien van de negentiende eeuw. De tijd gaf er aanleiding toe. Het rationalisme van de achttiende eeuw, waarbij de ratio, de rede, het verstand, domineerde, had als reactie de romantiek opgeleverd, die weer naar de andere kant doorsloeg en alle accent legde op het gevoelsleven. Beide geestesstromingen hebben uiteraard altijd naast elkaar bestaan, maar nog nooit zo geprononceerd als in de vorige eeuw. Ook de theologie onderging deze invloeden. Enerzijds leidde ze tot het modernisme, anderzijds tot het Piëtisme en het Réveil en een versterkt gezelschapsleven.

We zouden van deze gezelschappen weinig weten – ze waren immers informeel en er werd niets genotuleerd – als er geen wetgeving was geweest, die in bepaalde opzichten het houden van dergelijke samenkomsten verbood. Men leefde dan wel "vrij en blij op Neêrlands dierbre grond", maar die vrijheid kende wel beperkingen, en die blijheid moet ook wel met de nodige korrels zout genomen worden.

Toen de Franse overheersing voorbij was en het Koninkrijk der Nederlanden werd gesticht, moest er natuurlijk wel een en ander geregeld worden.

"De oude tijden keren weerom" was er geprofeteerd in de proclamatie van het Haagse Driemanschap, bij het herstel van de Staat. Wat een vergissing! De centralistische staatsopvatting van het Franse regime karakteriseerde de grondwet van 1816 en de oude tijden van het gedecentraliseerde bestel van de republiek der Zeven Verenigde Nederlanden keerden niet terug. Koning Willem I, die we wel een na-napoleontisch verlicht despoot kunnen noemen, kreeg een macht die nog nimmer een Oranjevorst had bezeten en hij maakte daarvan ook gebruik. Tijdens zijn verblijf in Duitsland en Engeland had hij kennis gemaakt met staatskerken. Nu was de Hervormde Kerk wel niet officieel staatskerk, immers de grondwet bepaalde: "Aan alle godsdienstige gezindheden in het Koninkrijk bestaande wordt gelijke bescherming verleend". Artikel 193 luidde: "Geen openbare oefening van godsdienst kan worden belemmerd, dan in gevallen dezelve de openbare orde of veiligheid zoude kunnen storen", en artikel 196: "De Koning zorgt dat geen godsdienst gestoord wordt in de vrijheid van uitoefening die de grondwet waarborgt. Hij zorgt tevens dat alle godsdienstige gezindheden zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid van de wetten van den Staat".

Wie dit leest is geneigd te denken dat de godsdienstvrijheid aan alle kanten door waarborgen was omringd. Ogenschijnlijk was dat ook het geval, maar wat er in de dagen van de Afscheiding is gebeurd spreekt een andere taal.

Hoe was dat dan mogelijk? Wel, in het Wetboek van strafrecht, een vrij getrouwe copie van de Code Pénal uit de Franse tijd, stonden enkele artikelen, die min of

meer berucht zijn geworden door de toepassing ervan op kerkelijk gebied.

Artikel 291 luidde: "Geenerlei genootschap of gezelschap van meer dan twintig personen, met oogmerk om dagelijksch of op zekere bepaalde dagen bijeen te komen, ten einde zich met voorwerpen van *godsdiens*t, letterkunde, staatkunde of andere zaken bezig te houden, zal opgerigt mogen worden, dan met toestemming van de Hooge Regeering, en onder zoodanige voorwaarden, als het openbaar gezag zal goedvinden het gezelschap op te leggen".

Onder het getal van personen, bij dit artikel uitgedrukt, zullen niet begrepen zijn die hunne woonstede hebben in het huis, waar het gezelschap bijeenkomt.

Artikel 292: "Alle genootschap van bovengemelden aard, dat zonder daartoe verleende magt opgerigt zal zijn, of na dezelve bekomen te hebben, de daarbij opgelegde voorwaarden gebroken zal hebben, *zal ontbonden worden*. De hoofden, bestuurders, bewindvoerders van dat genootschap zullen bovendien met eene *geldboete* van zestien tot tweehonderd franken gestraft worden".

In een ander artikel werd degene die zijn huis beschikbaar stelde om samenkomsten te houden zonder toestemming van de overheid eveneens bedreigd met geldboetes.

Dat de staatsbemoeienis met de kerk ver ging blijkt wel uit de rol die de koning hierin speelde: Weliswaar kwam de hoogste macht te liggen bij de Synode, maar de voorzitter werd door de koning benoemd, evenals de leden van het provinciale kerkbestuur en die der classes.

Het geval Zeebuit

Na deze uiteenzetting terug naar Zwartsluis.

In 1828 stuurde burgemeester van Setten een missive naar de rechtbank van eerste aanleg te Zwolle. Dit schrijven geeft duidelijk weer wat er zich op het gebied van conventikels in Zwartsluis had afgespeeld.

In Hoogeveen woonde een schoenmaker die er als oefenaar optrad, maar tevens de wijde omgeving tot zijn werkterrein maakte. Zijn naam was Jan Frederik Zeebuit. Deze wonderlijke achternaam dankte hij aan het feit dat hij op het Noordzeestrand bij Zandvoort als kind was gevonden. Opgevoed in het aalmoezeniersgasthuis in Amsterdam had hij daar het schoenmakersvak geleerd. Reeds op jeugdige leeftijd las hij de oude schrijvers en bestudeerde hij de bijbel, zonder daarbij enige opleiding te genieten. Deze man nu bewerkte op zijn preekreizen ook Zwartsluis. Uit het verslag van burgemeester van Setten blijkt dat hij ten huize van Jan Klasen van der Stouwe in het Bosch een oefening hield waarbij zijn gehoor uit meer dan honderd personen bestond. We moeten daaruit wel de conclusie trekken dat hij optrad in een flinke schuur of stal. De burgemeester die lucht van de zaak had gekregen stuurde er twee gerechtsdienaars op af, nl. Jan van Raalte en Wiendert Hensen. Gelukkig waren dit geen fervente dienstkloppers, want ze traden zeer voorzichtig, ja, welhaast beleefd op. Dit optreden vloeyde voort uit hun instructie, want ze moesten eigenlijk alleen maar onderzoeken of de oefenaar behoorlijk "geatmitteerd" was, d.w.z. of hij de bevoegdheid had tot het geven van godsdienstig onderricht. Vreemd genoeg werd hier niet opgetreden tegen Jan Klasen van der Stouwe, die volgens de wet wel strafbaar was. Ook werd geen aanmerking gemaakt op het overschrijden van het maximaal toe te laten personen. Het ging alleen om het onbevoegd optreden van Zeebuit.

Toen de veldwachters binnenkwamen, constateerden zij dat "achter een tafel waarop een kaars stond te branden, in eene staande houding was biddende, een hun onbekend persoon. Dit gebed, en de goede aandacht der schare, zoo plotseling niet willende storen, lieten zij het gebed volbrengen, waarna door den Oefenaar een psalm werd opgegeven, om door de gemeente te worden gezongen; onder welk gezang een der Geregtsdienaren den Oefenaar op den schouder tikte en even buiten verzocht te spreken; hieraan door denzelfden voldaan wordende, wierd hem door gemelde Geregtsdienaren gevraagd ofte hij ook acte van admmissie enz. had tot de uitoefening van de aldaar door hem verrigt wordende werkzaamheden".

Nu, zulk een acte van admmissie bezat Zeebuit niet, hetgeen hij ook grif toegaf. Hem werd daarop gezegd zijn werkzaamheden te staken. Zeebuit ging weer naar binnen om zijn toehoorders dit bevel mede te delen.

Verschillende personen, waaronder de kleermaker Willem Bonsink "opposeerden" tegen dit bevel, en "concludeerden om niet als varkens van den bak te scheiden, maar dat eerst nog moest gebeden en gedankt worden".

Aldus geschiedde, maar na gebed en nogmaals psalmgezang ging Zeebuit rustig zitten en vervolgde zijn preek. Nu was het geduld van de veldwachters ten einde en ze brachten hem voor de burgemeester om ondervraagd te worden. Hij ontkende niets, maar noemde zijn verrichtingen geen oefeningen maar een vriendschappelijk gesprek, dat hij ook had gehouden bij Wicher Vinke op de maandagavond, bij Roelof Geerts van Veen op zondagavond en op zaterdagavond bij de weduwe Jan de Boer. Zeebuit moest beloven niet in herhalingen te vervallen en mocht toen uit de gemeente vertrekken.

Het slot van het verslag toont onomwonden aan hoe de opstellers ervan over personen als Zeebuit dachten: Zij verzochten de officier bij de rechtbank "zoo mogelijk deze zaak te poursuiveren [vervolgen]; ten einde alzo de Dweeppucht en hare zusterlingen Domheid en Vooroordeel, welke door soortgelijke onderrichtingen meer en meer gevestigd worden, en zich hier ook ten zetel plaatsen, en haren schadelijken invloed in alle standen van het maatschappelijk leven verspreiden, in haren zoo verderfelijken loop worde gestuit en wij in staat blijven gesteld om hier orde en rust te handhaven".

Het Gemeente Bestuur van Zwartsluis,
w.g. J. van Setten
J. Coster
J. Korver

Zeebuit kon het oefenen niet laten. Daar hij straatarm was kon hij de hem opgelegde boetes vaak niet betalen en ging dan maar "zitten". Hij is later door Ds. de Cock tot predikant opgeleid. Hoewel hij in 1859 voor het kandidaatsexamen slaagde, werd hij nergens beroepen. Hij werd kaashandelaar en overleed op 84-jarige leeftijd.

Het geval Boddinga

We lezen niets meer over een optreden van Zeebuit in Zwartsluis, maar de conventikels gingen wel door.

In december 1833 richt burgemeester van Setten zich in een uitvoerig schrijven tot de Gouverneur der provincie Overijssel over "een alhier bestaande sectengeest bij Leden van het Hervormd Kerkgenootschap". De brief is in verschillende opzichten zeer interessant en daarom de moeite waard uitvoerig te worden geciteerd.

"Het is aan Uwe Excellentie bekend, dat de Gemeente van Zwartsluis eene bevolking uitmaakt van ruim Drie duizend Zielen, welke met uitzondering van enkele Doopsgezinde, Roomsch-Katholieke en Joodsche Huisgezinnen de Hervormde Godsdienst belijdt; Het onderwijs in de Christelijke Geloofs en Zedeleer en wat verder tot het werk der Evangelie-bediening behoort, is aan de zorg en behartiging toevertrouwd van twee Leeraren onberispelijk in Leer en Wandel, en die zich met gemoedelijken Ernst zoeken te kwijten, zoo in het algemeen van de pligten aan hun ambt verbonden, als in het bijzonder van de taak, om gedurende het geheele jaar des Zondags driemalen, en daarenboven in de wintermaanden nog des Woensdagsavonds, bij den openbaren Eeredienst voor te gaan, en hare onderscheidene deelen stichtelijk waar te nemen."

[De aangeduide, maar niet met name genoemde predikanten waren op dat tijdstip Johannes Henricus de Roode, die hier al stond sinds 1809 en Jakobus Johannes Prins, die in Zwartsluis was gekomen in 1831, op 22-jarige leeftijd.]

Na deze lofzang op de beide voorgangers vervolgt burgemeester van Setten zijn schrijven als volgt:

“Zoo verblijdend de opmerking is, dat door vele Liederen der Gemeente aan dezen plaats van die gelegenheden tot gemeenschappelijke Godsvereering en den Dienst der Leeraren gebruik wordt gemaakt, zoo onaangenaam is de waarneming, dat anderen er zich geheel met een opzettelijk voornemen aan onttrekken. Er bestaat hier namelijk sedert eenigen tijd, eene zekere partij van menschen, die wegens hunne blijkbare zucht tot afscheiding, eigenaardig Separatisten kunnen genoemd worden; Volgens hun voorgeven komen zij niet ter kerk, omdat de Leer er niet zuiver gepredikt wordt. Zij hebben de gewoonte om zich in kleine gezelschappen aan hunne woningen te vereenigen, en zich dan bezig te houden met godsdienstige gesprekken of het lezen eener oude predikaatsie, overeenkomstig hunnen smaak.

De Denkbeelden, gevoelens en stellingen, die zij over den Godsdienst voeden en zoeken voort te planten, leggen duidelijk aan den dag, hoe zeer zij met het Mysticisme en Piëtisme van vroeger en later tijd besmet zijn. Het is hun trouwens eigen, den mensch tot een geheel blind en lijdelijk werktuig te vernederen, zich op onmiddellijke ingevingen en buitengewone Goddelijke werkingen te beroemen, eenen vasten regel van gemoedsbevindingen als het kenmerk der bekeering en verkiezing tot zaligheid voor te stellen, en hoog op te geven van het bijzondere geestelijke Licht, waarmede zij, als het uitverkoren volk van God (welke benaming zij met die van ware Gelovigen en Vromen gaarne van zich bezigen) verwaardigd worden.

Het overdrevene, het ongerijmde en Bijbelsch-onregtzinnige dat in deze en andere van hunne begrippen heerscht, hoeft voor Uwe Excellentie geen nader betoog van nooden. Dat de aanhang dezer Liederen (aan welke niet zonder Exceptie goede zeden kunnen worden toegekend) niet minder maar meerder werd, heeft men met Leedwezen moeten aanzien.

Intusschen is door eene onlangs bijgekomen omstandigheid de zaak van eenen nog meer bedenkelijken aard geworden. Men heeft zich verstout om buiten kennis en admisie van den Kerkeraad, openlijk vergadering te houden in eene Schuur gelegen aan het einde van de Nieuwe Sluis in deze gemeente. Aldaar wordt sedert eenige weken op dingsdagavond, onder eenen grooten toeloop het woord gevoerd of geoefend door eenen persoon zoo wij vernemen met name Jesse Boddinga afkomstig uit Vriesland, vroeger van beroep Marsch-Kramer, van wien men niet met zekerheid weet of hij ergens de bevoegdheid om Godsdienstig onderwijs te geven verkregen heeft, en omtrent wiens zedelijk gedrag de geruchten verre zijn van gunstig te luiden.

Deze onwettig gehoudene en frequent bezochte vergaderingen, in welke genoemde persoon als voorganger optreedt, leiden uit derzelver aard tot verergering van het bestaande kwaad, tot toenemend wantrouwen omtrent de Leeraren, tot meerdere geringachting en verwaarloozing van den vastgestelden Eeredienst, en hierdoor laatstelijk tot groot nadeel van het Kerken- en Diaconie-Fonds.

Uit dit vorengestelde getoog nu, zult Uwe Excellentie genoegzaam ontdekken, dat wij in onze betrekking als hoofd van het plaatselijk Bestuur alhier, de vriend van orde en Beminnaar van een Redelijken Godsdienstzin, dit een en ander niet met onverschilligheid kunnen aanzien; echter eeniger mate verlegen, hoe ons, in onze betrekking als Burgemeester deze Gemeente in dezen naar eisch en pligt te moeten gedragen, aan de eene zijde kan men welligt die maatregelen nemen, dat door of vanwege de politie of justitie een einde aan de zaak werde gemaakt; dan aan de andere kant beschouwd, geldt dikwerf het spreekwoord: “Actie werkt reactie”, en vooral in en tot zo een teeder punt als het onderhavige; waarteboven men met eenen stand van menschen te doen heeft die voor geene redelijke overtuiging vatbaar zijn, zoo zijn wij te rade geworden en hebben het van onzen pligt geacht, Uwe Excellentie een zoo goed als doenlijk en tevens getrouw verslag van het een en ander, zoo als het in dezen door ons is behandeld te moeten mededeelen; aan het betere doorzicht en de meerdere wijsheid van Uwe Excellentie overlatende, hoe ons verder in deze omstandigheid te moeten gedragen, waartoe wij verder de nadere bevelen van Uwe Excellentie Eerbiediglijk zullen inwachten.

De Burgemeester van Zwartsluis,
J. van Setten.”

Deze brief laat aan duidelijkheid niets te wensen over. Burgemeester van Setten kon geen begrip opbrengen voor de mentaliteit van de 'Separatisten', van wier opvattingen hij overigens een scherpe analyse geeft.

Wat viel er te klagen? 's Zondags driemaal en op een doordeweekse dag eenmaal godsdienstoefening en predikanten op wie niets viel aan te merken!

Op 31 december 1833 kwam het antwoord van de gouverneur binnen. Hij kon weinig anders doen dan de bepalingen uit het Wetboek van Strafrecht die op het onderhavige geval van toepassing waren nog eens noemen, de beruchte artikelen 291 en 292 waarover we reeds spraken in het geval Zeebuit.

Op de veroordelende beschouwingen van burgemeester van Setten ging hij in 't geheel niet in. Hij bleef strikt zakelijk en adviseerde Jesse Boddinga te ontbieden en van hem te vorderen "dat hij zich wegens zijn burgerlijk verblijf in Uwe Gemeente legitimere, en in geval hij zulks niet zoude kunnen, met hem te handelen zooals voor dusdanige gevallen is voorgeschreven".

Mocht hij zich wel kunnen legitimeren dan moest hij gewezen worden op het onrechtmatige van zijn optreden. Een model voor het proces-verbaal werd meege-stuurd.

Over de afloop van deze zaak blijven we in het ongewisse. Blijkbaar is Jesse Boddinga uit de gemeente vertrokken en heeft hij zijn werkterrein verlegd. Bekend is, dat hij vooral in Waneperveen actief is geweest.

In het jaarverslag van de burgemeester bestemd voor de gouverneur, waarin puntsgewijze de toestand in Zwartsluis wordt behandeld lezen we onder nr. 15 "dat er geen jammerlijke scheuringen, als wel elders plaats vinden, zijn te betreuren". In 1835 was dit echter wel het geval, zij het op zeer beperkte schaal.

Tot kerkstichting is het toen niet gekomen. Eerst 20 jaar later wordt er een Afscheiden kerk geïnstitueerd. We mogen wel vaststellen dat de conventikels het voorspel zijn geweest van de afscheidingen in Zwartsluis van 1835 en 1847.